

17. Zakharov M. V. Spring fraternal freedom Romania, available at: http://www.41w.ru/zashita-rodini/osvobogdenie_rumunii/page,2,826-m-v-zaxarov-vesna-svobody-bratskoj.html (rus)
18. 1st Infantry Division Romanian volunteer named Tudor Vladimirescu available at: <http://ru.wikipedia.org/wiki/1> (rus)
19. Armistice Agreement with Romania in 1944, available at: http://www.runivers.ru/doc/d2.php?SECTION_ID=6348&CENTER_ELEMENT_ID=147437&PORTAL_ID=7534 (rus)
20. Women liberated Europe eyes of Soviet soldiers and officers (1944-1945), available at: <http://img11.nnm.me/f/0/f/a/2/4c79af98256cd8b3c1d901b53ff.jpg> (rus)
21. Memories Romanian Sergeant, available at: <http://www.world-war.ru/vospominaniya-rumynskogo-serzhanta/> (rus)
22. Meitse K., Memories of World War II, told by grandparents and parents, available at: http://www.ase.ro/ccrus_nou/pdf/sochinenie.pdf (rus)
23. Romania during World War II, available at: <http://ru.wikipedia.org/wiki/> (rus)
24. Second World war propaganda, available at: <http://agitka.su/forum/viewtopic.php?f=19&t=37> (rus)
25. Kutska O. M. (2012), Activities of the German command to increase morale of their troops in 1944-1945, Military Science Bulletin, № 18, Lviv, p. 308-317 (ukr).
26. Kutska O. M. (2013), Soviet propaganda in own troops before Red Army entered the territory of Europe (second part of the 1944), Skhid, № 6 (126), p. 211-217 (ukr).
27. Kutska O. M. (2008), Advocacy for the entry and stay of the Red Army in Germany during the Second World War, Scientific Journal "Trudi akademii", № 4 (84), Kyiv, p. 240-246(ukr).

© Куцька Олеся

Надійшла до редакції 03.04.2014

УДК 327+913(575)

ЛЕВИК БОГДАН,

*кандидат історичних наук, провідний науковий працівник
Національного університету "Львівська політехніка", м. Львів*

ГЕОПОЛІТИКА НОВИХ НЕЗАЛЕЖНИХ ДЕРЖАВ ЦЕНТРАЛЬНОЇ АЗІЇ В ПОСТРАДЯНСЬКИЙ ПЕРІОД

У статті розглянуті умови для створення регіональної системи національної безпеки в Центральній Азії в пострадянський період. Акцентовано на появі в регіоні нових політичних гравців першого ешелону - США, ЄС, КНР, а також другого ешелону - Туреччини, Ірану, Індії, Пакистану. Простежена роль названих країн у забезпеченні регіональної політичної та економічної стабільності. Досліджені наявні регіональні загрози, які мають глобальний характер, й описані їхні характерні особливості для кожної з нових центральноазіатських незалежних держав. Зроблено висновки про неспроможність країн центральноазіатського регіону самостійно протистояти сучасним геополітичним викликам.

Ключові слова: *Центральна Азія; Центральноазіатський регіон; нові незалежні держави; регіональні загрози; геополітичний вибір.*

Постановка проблеми. Після розпаду Радянського Союзу в Центральній Азії (далі - ЦА) склалася нова геополітична ситуація, яка вимагала від нових незалежних держав збереження територіальної цілісності, політичної стабільності, розвитку демократії, створення нової економіки, відстоювання власних національних інтересів. Поряд із цим постало багато нових проблем національного й регіонального характеру. Одна з них - забезпечення національної безпеки. Виникли нові нетрадиційні загрози, які вимагали кооперації зусиль у цій сфері. У 1991 р. і протягом подальших 20 років регіональної, суто центральноазіатської системи національної безпеки не було створено. Геополітичний вакуум активізував інтерес до регіону нових політичних гравців. У пострадянський період Центральноазіатський регіон (далі - ЦАР) перетворився з периферійного на регіон, де переплелися інтереси провідних країн світу: США, Росії, Китайської Народної Республіки. Особливо це проявилось після вересня 2001 р. Про свої інтереси в Центральноазіатському регіоні заявили Туреччина,

Індія, Пакистан та Іран. Їхні інтереси не мають ідеологічного характеру, у них домінують політична й економічна складові. Провідні країни світу найбільше стурбовані міжнародним тероризмом, релігійним екстремізмом, незаконним обігом наркотиків, протизаконною міграцією, які ускладнюють внутрішньополітичне становище нових незалежних держав ЦА і несуть загрозу цілому регіону. Геополітика передбачає застосування внутрішніх ресурсів для реалізації зовнішньої політики. Зовнішньополітичний потенціал держави, у першу чергу, визначається станом економіки, збройних сил, внутрішньополітичною стабільністю, участю в міжнародних організаціях, географічним фактором.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Пострадянський період новітньої історії характерний новими дослідженнями регіонального характеру, що повною мірою стосується Центральної Азії, регіону, який охоплює п'ять колишніх радянських республік. Зростання геополітичної ролі Центральної Азії прикувало до неї увагу науковців різних країн. Особливо активно почали

досліджувати нові незалежні держави ЦАР після 2001р. Дослідників указаної тематики можна розділити на три групи: західні, російські та регіональні. До західних в основному відносять політологів, наукових експертів Р. Аллісона, С. Каммінга, М. Олкотта, Е. Шатца, Л. Лумпа, С. Пейруза, Г. Тяня, М. Каплана, А. Беттлера, С. Хоффмана, Ж. Дейвіса, М. Свіні, Г. Фелера, Ш. Акінера, А. Дані, Г. Глісона, Л. Йонсона, Б. Коппітерса, Ф. Роедера, Х. Пісмана, Б. Бузана, О. Вевера, Е. Чарльза, Ф. Старра, Н. Сванстрема, А. Рарра, Й. Лінна, Ч. Зіглера, Ж. Голдстейна, П. Гонідець, Р. Кеохейна, С. Корнела, Л. Ліндберга, Ж. Розенау, Р. Шарвіна, Х. Шмідта, М. Макфела. У групу російських науковців входять М. А. Троїцький, О. В. Приходько, А. А. Казанцев, С. М. Юн, Н. Косолюпов, А. Лібман, С. Лузянін, Д. Малишев, В. Петровський, П. А. Циганков, А. Д. Богатуров, М. А. Хрустальов, М. М. Лебедева, А. В. Толкунов, Е. Баталов, В. М. Кулагін, Л. В. Возженіков, С. В. Корунов, Д. І. Макаренко, С. Парнарін, С. Лузянін, А. Вознесенський, І. Іванов, Д. Трофімов, Д. Малишева, О. Столповський, В. Парамонов. До центральноазіатських учених, що представляють цю тематику, належать С. Акімбекова, Н. Омарова, М. Лаумуліна, К. Сироєжкіна, В. Маслова, Р. Бурнашева, І. Черних, У. К. Чіналієва, Т. Шаймергена, Ф. Толіпова, А. Князева, Н. Керімбекова, В. Парамонова, О. Столповського, А. Строкова, О. А. Молдалієва, В. І. Маслова, М. Н. Суюмбаєва, Ф. Кукєєва, Н. Касенова.

Розробка запропонованої теми проводилась рідко, серед українських істориків наукових праць з указаної теми немає.

Виклад основного матеріалу. Центральна Азія - термін, прийнятий 1993 р. на зустрічі керівників держав СНД (Співдружність Незалежних Держав) в Алма-Аті. Як географічний регіон був виділений у XIX ст. німецьким географом Александром фон Гумбольдтом (1769-1859) [1]. У нашому випадку Центральноазіатський регіон охоплює п'ять колишніх союзних республік СРСР: Казахстан, Узбекистан, Туркменистан, Таджикистан і Киргизстан. Загальна площа їхньої території складає 4 млн кв. м, що становить 18% площі держав СНД. Населення - більше 50 млн осіб, що становить 19% населення СНД [2]. 20 березня 1992 р. у Києві було підписано Декларацію "Про незастосування сили або погрози її застосування у взаємовідносинах між державами-учасниками СНД". Слід зазначити, що за цей період у ЦА не було виражених міждержавних конфліктів, коли йдеться про воєнну складову.

Основні загрози національній безпеці для центральноазіатських країн носять транснаціональний характер. Одночасно вони мають регіональну специфіку, яка притаманна перехідним періодам розвитку держав та спричинена обмеженістю внутрішніх ресурсів.

Традиційне розуміння національної безпеки періоду "холодної війни" несло в собі в основному мілітарну складову. Завершення військово-політичного протистояння розширило коло виміру цього поняття, одночасно збільшило кількість внутрішніх збройних конфліктів. У Центральній Азії, як правило, вони носять етнічно-релігійний характер, іноді клановий, як це мало місце в громадянській війні 1992-1997 рр. у Таджикистані.

Національна безпека напряму пов'язана з політичною системою. Киргизький дослідник Є. В. Павлов для центральноазіатських республік розрізняє два типи політичних систем: "закриті" й "відкриті". Для "закритих" (Туркменистан, Таджикистан, Узбекистан) характерна обмеженість впливу глобальних процесів, суверена ієрархія політичної еліти. "Відкриті" системи (Казахстан і Киргизстан) орієнтовані на модернізацію та реформування, адаптацію до сучасного світу [3]. Вик-

ладені положення вказують на перехідний період в історії центральноазіатських нових незалежних держав.

Між країнами ЦА існують нерегульовані проблеми спільних кордонів. Це стосується Киргизстану, Таджикистану та Узбекистану в районі Ферганської долини. Ця проблема носить регіональний, етнічно-територіальний характер і досі не вирішена [4]. У Киргизстані більше 400 км кордону залишаються спірними. Нерегульовані кордони в Каспійському морі між Туркменистаном та Іраном, а також із Азербайджаном.

Існує також демографічна проблема. Населення Узбекистану стрімко зростає, а кількість киргизів зменшується. Тенденція приросту узбеків та таджиків позитивна на тлі переселення киргизів із півдня на північ республіки.

Наступною загрозою слід назвати наявність анклавів - компактного проживання представників однієї нації на території іншої країни. У Киргизстані - це узбецькі анклави Сох і Шахімардан, таджицький Ворух. На території КНР у Синьцзян-Уйгурському автономному районі компактно проживають 140 тис. киргизів, яких об'єднує ісламський фактор.

Після розпаду СРСР знала краху комуністична ідеологія, що привело до ідеологічного вакууму. Тоді на передній план виступили національні інтереси, які базуються на мові, культурі, історії. Серед цих чинників релігія зайняла домінуюче становище в суспільних відносинах. Іслам став моральним стандартом. Для прикладу: в Киргизстані 1991 р. нараховувалось 39 мечетей, а вже 2001 р. їх було 1338, а 2009 р. - 2500.

Особливу загрозу для центральноазіатських республік несе радикальний ісламський фундаменталізм і вахабізм, політизація ісламу. На території Радянського Союзу в 1980-х роках розпочався процес реісламізації: збільшилась кількість неконтрольованого будівництва мечетей, ісламських навчальних закладів (медресе), розширились зв'язки з ісламським світом. На цьому тлі виникли проісламські громадські організації й політичні партії. Ще в радянські часи (у червні 1990 р.) була заснована Ісламська партія відродження СРСР, яка мала свої філії в Узбекистані й Таджикистані. Мусульманська мораль допускає ведення превентивної й оборонної війни [5]. Ідеологія ісламу закликає до побудови ісламських держав за типом халіфату. Саме за це ісламісти готові воювати проти Західного світу та його цінностей, ця боротьба для них священна. 56 мусульманських країн об'єднані в ОІС (Організація ісламської співпраці); ця організація зараховує всі п'ять держав ЦА до мусульманського світу. Саме тому в Центральній Азії з'явилися нові політичні актори Пакистан та Саудівська Аравія, які фінансують упровадження мусульманських цінностей на пострадянському просторі в повсякденне життя. Прикладом може слугувати проект закону про банківські операції, розроблений у Киргизстані 2007 р., заснований на ісламських принципах фінансування.

Наступною проблемою ЦА залишаються водноенергетичне постачання, яке є конфліктогенним фактором. Нафти, газу, вугілля в Киргизстані й Таджикистані практично немає, що ставить їх у залежність від постачальників. Одночасно названі країни мають великі запаси прісної води, яка відіграє гідроенергетичну та іригаційну роль. Серед республік ЦА не визнано воду як товар у порівнянні з вуглеводнями і встановлені однакові права на її використання [6]. Водні запаси Киргизстану забезпечують потреби Казахстану й Узбекистану на 80%. Водний міждержавний конфлікт посилюється територіальними суперечками між Киргизста-

ном, Узбекистаном і Таджикистаном. Із цих питань виникали міжобщинні етнічні конфлікти 1975 та 1989 рр.

Фактор географічної замкнутості Центральноазіатського регіону, його віддаленості від світових ринків, нерозвинених комунікативних характеристик теж негативно впливає на трансформацію, інтеграцію країн у сучасний світ. Відповідно до рейтингу індексу людського потенціалу (індекс тривалості життя, індекс освіти, індекс ВВП) держави ЦА можна поставити в такому порядку: Казахстан, Туркменистан, Узбекистан, Киргизстан, Таджикистан.

Усі країни цього регіону залежні від зовнішніх запозичень (Міжнародний валютний фонд, Всесвітній банк), що теж несе певні виклики суверенітету й незалежності. Економіка центральноазіатських республік зберігає кризові тенденції, що привело до розділення суспільства на багатих і бідних, збільшило ріст безробіття та міграційні процеси (легальні й нелегальні), сформувалися прошарки населення за межею мінімальних доходів. Знизився загальний рівень життя. Середня зарплата в центральноазіатських республіках найнижча серед країн СНД. Середня зарплата в Таджикистані станом на 2010 р. становила \$ 86. Усе це породжує радикальні настрої серед населення, у тому числі релігійний екстремізм, особливо серед молоді.

На тлі соціально-економічних негараздів має місце контрабанда наркотиків і розширення наркобізнесу, що пояснюється близькістю Афганістану, одного зі світових центрів із виробництва наркотичних речовин. 80% героїну в Європу надходить саме звідти. "Киргизький коридор" визнаний одним із шести світових трафіків доставки наркотиків у Європу. У Киргизстані й Таджикистані є своя наркотична сировинна база у вигляді дикоростучих конопель, ефедрини, опійного маку. Дикоростучі коноплі займають тільки в Киргизстані понад 60 тис. га. Ця центральноазіатська республіка займає четверте місце у світі після Перу, Афганістану й Лаосу за площею, на яких ростуть нарковмісні рослини. За даними експертів, вилучаються тільки 5% наркотиків, які проходять через Центральну Азію. 1994 р. у регіоні почала діяти програма ООН з контролю за наркотиками. Основна частка наркотиків проходить через афганотаджицький кордон, Гірсько-Бадахшанську область, Ферганську долину, а далі по майже неконтрольованій автотрасі Хорог-Ош (Киргизстан) - Андижан (Узбекистан). Каракорумське шосе, яке з'єднує Китай, Пакистан, Індію планують поєднати з автострадами країн ЦА, що стане комунікативним фактором розповсюдження наркотиків у Центральній Азії. Ці чинники поширюють корупцію й негативно впливають на стабільність у державах, загрожують їхньому суверенітету. Наркобізнес фінансує організовану злочинність і терористичні організації з метою відвернути увагу від себе. Наведені факти несуть реальну зовнішню загрозу національній безпеці центральноазіатським країнам.

Афганотаджицький кордон несе особливу небезпеку ЦА у вигляді міжнародного тероризму, релігійного екстремізму, контрабанди наркотиків і зброї, нелегальної міграції. Тому регіональні проблеми центральноазіатських держав неможливо розглядати й оцінювати без афганського фактора. Афганістан прагне припинити міжусобні війни й інтегруватись у Центральноазіатський регіон, але політика Талібану націлена на боротьбу із Заходом. До інших регіональних загроз слід віднести латентні внутрішні військові конфлікти в сусідньому 15-мільйонному Афганістані, недостатню захищеність спільних кордонів, транснаціональну організовану злочинність, відсутність єдиної ідеології, послаблення інте-

лектуального й виробничого потенціалу. Афганістан залишається реальною загрозою для ЦАР.

Лідери терористичних організацій розглядають Таджикистан як найбільш придатний для поширення міжнародного тероризму в ЦА. Бойовики Ісламського руху Узбекистану на озброєнні мають зброю радянського й російського виробництва, що вказує на її доступність і дешевизну. Незаконний обіг зброї - ще одна проблема центральноазіатських країн, яка тісно пов'язана з міжнародним тероризмом і релігійним екстремізмом. Проникнення бандформувань із Таджикистану на територію Киргизстану в 1999-2000 рр. з метою подальшої боротьби на території Узбекистану (Баткенські події) породили взаємні обвинувачення між цими країнами, що, на щастя, закінчилось підписанням чотирма країнами ЦА угоди про співпрацю в боротьбі з екстремізмом і міжнародною злочинністю. Цей факт переконаливо показав, що Киргизстан не має ефектвної системи оборони країни.

Досить гострою залишається проблема бідності центральноазіатського населення. Її зростання не вдається зупинити. Ця проблема приводить до розподілу суспільства й загострення суспільних відносин. Бідність викликана безробіттям, що супроводжується ростом трудової міграції, в основному до Росії й Казахстану. Для прикладу, об'єкти Зимової олімпіади в Сочі 2014 р. споруджували біля 100 тис. вихідців із Центральної Азії, що становило близько 90% робочої сили. Така суспільно-економічна ситуація примушує осіб слав'янської національності виїздити з країн Центральної Азії. Тільки з Киргизстану в період 1991-1998 рр. виїхало 300 тис. росіян та українців. Трудова міграція заважає розвитку національних економік. Грошові перекази трудових мігрантів із РФ становлять половину ВВП Таджикистану й Киргизстану, близько 1/5 ВВП Узбекистану.

Із викладеного можна зробити висновок, що нові незалежні держави Центральної Азії слабкі, бідні й малорозвинені. З метою забезпечення національної безпеки їм необхідно кооперуватись між собою для створення регіональної системи безпеки, інтегруватись в існуючі міжнародні безпекові організації, розширювати двосторонні стратегічні відносини з провідними країнами світу (Росія, США, ЄС, КНР).

Однією з проблем міждержавних відносин у ЦА залишається регіональна система безпеки, яку на сьогодні неможливо сформувати в суто центральноазіатському форматі через різні концептуальні підходи й неоднакове економічне становище суб'єктів відносин.

Початком регіонального інтеграційного процесу в ЦА слід назвати зустріч керівників п'яти центральноазіатських республік 23 червня 1990 р. в Алма-Аті, унаслідок якої було підписано договір "Про співпрацю в економічній, науково-технічній і культурній сферах". Цей крок був обумовлений міжетнічними конфліктами в регіоні.

Згодом керівники центральноазіатських республік визнали, що загрози носять регіональний характер і впоратись із ними самостійно неможливо. Для боротьби з існуючими загрозами необхідна консолідація зусиль і наявного потенціалу. 1994 р. у регіоні було створено Центрально-Азіатський Союз, Центрально-Азіатське Економічне Співтовариство й організацію Центрально-Азіатської Співпраці (у 2011 р. трансформована в Організацію Центрально-Азіатської Співпраці - ОЦАС). Наприкінці 1990-х років Президент Казахстану запропонував створити Євразійський союз (ЄврАзЕС).

2005 р. ОЦАС приєдналось до ЄврАзЕС, організації, у якій домінуючу роль відіграє Російська Федерація. Такий крок не акцентував на проблемах Центральної

Азії, бо Росія проводить політику на збереження свого впливу в центральноазіатському регіоні. Неспівпадіння національних інтересів, відмінність в економічному розвитку не зробили ефективними рішення цієї організації для країн ЦА. Продовжується відверта боротьба між Узбекистаном та Казахстаном за регіональне лідерство. ЄврАзЕС створено з метою розширення Митного союзу і Єдиного економічного простору.

Слід погодитись із твердженням, що на безпеку держав ЦА суттєво впливають присутні в регіоні ООН, ОБСЄ та НАТО, зусилля яких доповнюються ОДКБ (1992 р.), ШОС (2001 р.), СНД (1991 р.), ОЕС - Організація Економічної Співпраці (1985 р.) і ЄврАзЕС. Для республік ЦА стала нормою одночасна участь і співпраця в кількох організаціях із питань безпеки (багатополярність). Усі п'ять республік у березні 1992 р. стали членами ООН. У цьому ж році Казахстан, Узбекистан і Киргизстан стали членами ОДКБ, у 1994 р. до них приєднався Таджикистан. Участь держав в ОДКБ дає змогу закуповувати військову техніку й озброєння на російському ринку за низькими внутрішніми цінами, готувати військові кадри в російських навчальних закладах, тобто є економічно вигідною. У січні 1992 р. Казахстан, Узбекистан і Киргизстан стали членами ОБСЄ. 1993 р. ОБСЄ створило Фонд для підтримки Центральної Азії, а в грудні цього ж року була відкрита перша Місія ОБСЄ після початку громадянської війни в Таджикистані. 1995 р. Казахстан, Киргизстан і Таджикистан узяли участь у формуванні ШОС. 2001 р. до ШОС приєднався Узбекистан. У період 1994-1996 рр. розпочалась співпраця республік ЦА з Організацією Північноатлантичного договору в рамках програми "Партнерство заради миру" [7].

Статутом ОДКБ (ст. ст. 7, 8) передбачено втручання у внутрішні справи держави з метою захисту існуючого ладу. Для цього можуть бути використані коаліційні сили ОДКБ (КСОР - Колективні сили оперативного реагування, трансформовані 2009 р. з Колективних сил швидкого реагування), які почали функціонувати в серпні 2001 р. за участю чотирьох країн СНД - Росії, Казахстану, Киргизстану, Таджикистану. Їх чисельність 4 000 військових, три батальйони від Росії, два від Казахстану, решта - по одному батальйону від країн ЦА. Оперативний штаб КСОР у Центральної Азії розміщений у Бішкеку. У квітні 2003 р. було розгорнуто авіаційний компонент колективних сил ОДКБ із ядром у Таджикистані (201-а дивізія) та авіаційну групу в м. Кант (Киргизстан), 999-у авіабазу 5-ої армії ВВС і ППО РФ. 201-а російська дивізія представлена трьома мотополками, які дислоковані в Душанбе, Кулябі й Курган-Тюбе. Російська військова база знаходиться на території Таджикистану на основі Договору про колективну безпеку 1992 р. і двостороннього договору про дружбу й співпрацю 1993 р., а 1999 р. був підписаний спеціальний договір про перебування російської бази на таджицькій території. 16 жовтня 2004 р. визначено склад й організаційно-штатну структуру військової бази. Авіаційна російська група включає 10 літаків Су-25 (штурмовики) і Су-27, транспортні Ан-24 і 14 гелікоптерів Мі-8 (транспортні). Авіапідрозділ знаходиться в Киргизстані на основі двосторонніх домовленостей на 15 років з автоматичним продовженням терміну щоп'ять років [8]. Весною 1998 р. російський військовий контингент у Таджикистані становив 22-23 тис., Казахстані - 23-25 тис. (2000 р. - зменшено до 15 тис.), Киргизстані - 2-2,5 тис. [9]. Росія не змогла виробити нову політику в Центральної Азії. Військова, військово-технічна й демографічна присутність залишається домінуючою над економічною складовою її зовнішньої політики. Російська Федерація виступає категорично проти створення регіональ-

них систем безпеки без її участі, а також проти військової присутності третіх країн [10]. Росія не надала серйозної оцінки ісламському фактору в пострадянський період, що різко зменшило її роль у ЦАР.

5 жовтня 2007 р. у Душанбе між Секретаріатами ОДКБ і ШОС було підписано меморандум про взаєморозуміння, що поклало початок їхній співпраці в боротьбі з тероризмом. Однак не слід сприймати ШОС як воєнно-політичний блок. ОДКБ і ШОС витісняють американську присутність із ЦА, особливо вдало це відбувається в Киргизстані та Узбекистані. Одночасно їхня співпраця з НАТО має єдину мету - боротьба з міжнародним тероризмом. ОДКБ - у першу чергу політична організація й лише потім військова. На пострадянському просторі з її ініціативи було створено регіональні системи безпеки: Східно-Європейську, Кавказьку й Центральноазіатську, які об'єднуються в одну систему безпеки ОДКБ.

Свої впливи на політичну та безпекову ситуацію в Центральної Азії мають провідні країни світу. Китай у 1996 та 1997 рр. підписав із Казахстаном, Киргизстаном, Таджикистаном та Росією договір про демілітаризацію спільного кордону в 100-кілометровій зоні, що стало переконливим фактором відсутності агресивних планів з обох сторін. КНР, використовуючи ШОС та двосторонні домовленості, вибудовує навколо себе добросусідські відносини [11]. Китай сфокусував свою діяльність на трьох регіональних загрозах - міжнародному тероризмі, релігійному екстремізмі та етнічному сепаратизмі, що притаманно його північно-західним і західним автономним територіям, які прагнуть самостійності. Саме це стало поясненням фінансової підтримки з боку Китаю силових відомств центральноазіатських республік. Активність КНР у Центральної Азії в майбутньому може негативно вплинути на зростаючу співпрацю з Росією. Крім цього, Китай сфокусував свою увагу на комунікативних властивостях ЦА, коли йдеться про будівництво китайсько-киргизької залізниці, яка повинна мати не тільки регіональний характер, але й поєднує дві кінцеві точки - Пекін і Стамбул - через ЦА. Статус плацдарму для територіальної експансії в ЦАР вигідний для Китаю, який для цього широко використовує двосторонні відносини й можливості ШОС.

Свою частку в розбудову регіональної системи безпеки вносить Європейський Союз. ЄС стурбований ситуацією поширення наркотиків, міжнародного тероризму й нелегальної міграції на свою територію [12]. Європейський Союз відкрив своє представництво для боротьби з наркотиками в ЦА, діяльність якого спрямована на модернізацію митної й прикордонної служб в аеропортах (Бішкек, Ош) та морських портах Центральної Азії. Тільки в період 2002-2003 рр. на вказані цілі було виділено 3 млн євро. Згодом було створено інформаційну базу шляхів переміщення незаконних наркотиків на автомобільних і залізничних сполученнях. Наступні кроки передбачають зміцнення кордонів із Афганістаном. 22 червня 2007 р. ЄС прийняв стратегію по відношенню до Центральної Азії. ЄС при згоді Узбекистану в рамках програми ТАСІС по проекту ТРАС-ЄКА (Транспортний коридор Європа - Кавказ - Азія) реалізовує залізничне з'єднання п'яти центральноазіатських республік із Європою через Закавказзя. Цей проект профінансований Світовим банком (\$ 40 млн) і Європейським банком реконструкції і розвитку (\$ 20 млн). Співпрацю держав ЦАР з ЄС та США можна розділити на три періоди: встановлення дипломатичних відносин (1991-2001 рр.); посилення військово-політичної співпраці під час проведення антитерористичної операції в Афганістані (2001-2005 рр.); зниження євро-

атлантичної співпраці та посилення стратегії взаємовідносин із Росією, Китаєм (2005 р. - до сьогодні) [13].

Свої інтереси в Центральній Азії мають Туреччина, Ісламська Республіка Іран, Пакистан, Індія, Саудівська Аравія, Японія, проте суттєвих впливів на регіональну безпеку вони не мають. Туреччина прагне підтримати політику США та ЄС, бажає зменшити російський вплив. У той же час Туреччина готова надавати допомогу та військово-технічну підтримку будь-якій із центрально-азіатських країн у боротьбі з тероризмом. Іран пропонує потенціал своїх морських портів та технології нафтових розробок, із розумінням підтримує російське лідерство в регіоні. За допомогою Організації економічного співробітництва і розвитку Іран намагається втягнути центральноазіатські республіки у сферу свого впливу. Іранська політика спрямована проти США, Саудівської Аравії та Пакистану. Пакистан пропонує послуги своїх морських портів в Індійському океані та розвиток транспортних комунікацій через територію Афганістану. Слід пам'ятати, що Ісламська Республіка Пакистан володіє атомною зброєю і засобами її доставки та прагне до регіонального лідерства. Індія та Японія підтримують проамериканські дії держав ЦА. Індія має наміри не дозволити Пакистану закріпити позиції в регіоні, які б негативно впливали на її національну безпеку. Японія інвестує в нафтопереробні підприємства, зорієнтовані на експорт у країни Заходу.

Росія розглядає територію Центральної Азії як традиційну сферу свого геополітичного домінування і впливу. Тут проживають близько 7 млн етнічних росіян. Із цією метою використовуються СНД, ОДКБ, ШОС, ЄврАзЄС. СНД слід розглядати як тимчасову міждержавну організацію для безконфліктної дезінтеграції. ОДКБ - як військово-політичну структуру, покликану вирішувати проблеми можливої зовнішньої агресії. Зменшення ресурсних можливостей послабляє російський вплив у геополітичній конкурентній боротьбі з Китаєм, що примушує визнати КНР рівноправним партнером у ЦА. Росія продовжує розширювати свою воєнну присутність у Центральній Азії, залишаючись стратегічним партнером для Казахстану, Киргизії та Узбекистану. Так, з Узбекистаном після 2002 р. було підписано 28 угод про воєнно-технічну співпрацю. Крім згаданих Таджикистану, Узбекистану й Киргизстану, російські військові суттєво представлені на території Казахстану, де розміщені й використовуються: космодром "Байконур", РЛС "Балхаш" (входить у систему попередження про ядерний напад), військові полігони Сари-Шаган і Емба (протиракетні й протиповітряні випробовування). Росія домовилась про створення Єдиної системи протиповітряної оборони, яка почала працювати в Центральній Азії з квітня 1996 р. До системи приєдналися Казахстан 1999 р., Киргизстан - 1999 р., Узбекистан - 2000 р. В економічному відношенні Росія співпрацює з центральноазіатськими республіками з лютого 1999 р. у форматі Митного союзу і єдиного економічного простору з 1994 р. Центральна Азія для РФ це ринок продажу російської техніки й промислових товарів. Для прикладу, у 2003 р. була сформована правова основа російсько-киргизької співпраці в енергетичному секторі на 25 років. Російська Федерація зацікавлена в недопущенні в регіон провідних країн світу, і в першу чергу це стосується США. Після терактів 11 вересня 2001 р. Росія дозволила військові бази США у ЦАР для допомоги коаліційним силам, які протистояли талібам. Основною метою зовнішньої політики Російської Федерації залишається намагання втримати республіки ЦАР у своїй орбіті, створивши навколо РФ пояс безпеки. Статус буферної зони для ЦАР залишається вигідним для Росії, він охороняє російську територію від без-

посереднього контакту зі своїми геополітичними конкурентами.

США виходять із тези, що національну безпеку в першу чергу слід забезпечувати за рахунок воєнного потенціалу, тому їхня політика в ЦА націлена на перспективну стратегію боротьби з проявами міжнародного тероризму. У своїй зовнішній політиці США проголосили доктрину превентивних дій: ліквідацію терористів на їхній території. Киргизстан та Узбекистан надали свою територію для розміщення коаліційних сил НАТО, Казахстан і Таджикистан заявили про таку готовність. США заявили про готовність інвестувати в енергетичну промисловість Таджикистану до \$ 8 млрд, ідеться про Даштиджумську ГЕС потужністю 4 млн кВт та лінії електропередач [14]. Сполучені Штати підтримують політику Туреччини в ЦА, особливо в транспортуванні енергоносіїв у напрямку Європи. Для вироблення правильної довгострокової політики в Центральній Азії США створили Інститут Центральної Азії і Кавказу, як філіал Інституту зовнішньої політики Університету ім. Джона Хопкінса [15]. Статус санітарного кордону ЦАР вигідний для США, які зацікавлені в регіональній інтеграції й орієнтуванні на Індію, Пакистан та Туреччину.

Висновки

Усі нові незалежні держави Центральної Азії стали на шлях часткової демократизації. На сьогодні нові держави ЦА не спроможні самостійно впоратись з існуючими загрозами, глобальними викликами й потребують колективних зусиль із їх нейтралізації, у тому числі зовнішньої допомоги.

Основна причина внутрішньополітичних конфліктів лежить у площині непомірно великого розриву між бідними й багатими. 70-80 % жителів Таджикистану й Киргизстану проживають за межею бідності.

Процес регіональної інтеграції країн ЦАР проблемний через різні моделі політичних систем, різні темпи соціально-економічного розвитку, присутню конкуренцію за регіональне лідерство. Перед ними стоїть єдина мета - закріпити положення повноправного члена міжнародного співтовариства.

Міжнародна спільнота частіше розглядає ЦАР не як суб'єкт міжнародних відносин, а як геополітичний простір, на якому зішлись інтереси великих держав. Глобальні загрози для Центральної Азії мають довготерміновий характер, тому форми протидії потребують входження нових центральноазіатських держав у глобальні й регіональні системи безпеки. На сьогодні найбільш успішними є ОДКБ, ШОС, ЄврАзЄС.

Зовнішня багатовекторна (різновекторна) політика має виправдання. Саме виходячи із цієї ситуації, 21 квітня 2000 р. країни ЦА підписали спільний договір боротьби з тероризмом, політичним і релігійним екстремізмом, транснаціональною організованою злочинністю та іншими загрозами стабільності й безпеці.

Фактор глобалізації залишається одним із вирішальних у розвитку центральноазіатського регіону. Держави Центральної Азії прагнуть вести свою самостійну зовнішню політику й перестаять бути сферою впливу Російської Федерації. У більшості республік домінує президентська форма правління з авторитарними ознаками. Їхня економіка має яскраво виражену сировинну характеристику.

Країни Центральної Азії не мають вигідного геополітичного розташування через відсутність вільного виходу у Світовий океан. Суверенітет для радянських республік Середньої Азії став несподіванкою. Усі вони були послідовниками СРСР і до кінця відстоювали позицію м'якого союзного договору, всі увійшли до СНД. Новітня

історія надала їм одночасний старт. Сьогодні дослідники відносять нові незалежні держави ЦА до країн "третього світу". Нові незалежні держави ЦА сильно залежать від зовнішньої допомоги й не мають змоги реалізувати самостійну економічну політику. Військово-політичний потенціал центральноазиатських країн не може бути реальною загрозою для країн-сусідів і базується на російській складовій.

Азійсько-Тихоокеанський регіон (АТР), куди входять країни, розміщені по периметру Тихого океану плюс островні, намагається переорієнтувати центральноазиатські країни у свій бік, після Росії та ЄС. Центральноазиатська геополітика знаходиться в ситуації критичної нестабільності. Кожного міжнародного партнера вони розглядають як можливого потенційного інвестора або фінансового донора. Геополітична трансформація країн ЦА не завершилась, цей процес триває й потребує тривалого терміну реалізації. ЦАР залишається периферійним у світовій політиці, що маргіналізує нові незалежні держави регіону в глобальній політиці. Багатовекторна політика характерна для всіх нових держав ЦА, вона виправдана в умовах слабких інтеграційних регіональних процесів та пояснюється активністю нових гравців (США, ЄС, Туреччина, Іран та ін.), зменшенням значення ролі Росії у регіональній політиці.

ЛІТЕРАТУРА

1. Такижбаева Н. Центральная Азия: подходы к определению региона / Н. Такижбаева // Актуальні проблеми соціально-гуманітарних наук : третя всеукраїнська науково-практична конференція з міжнародною участю (м. Дніпропетровськ, 24 грудня 2013 р.) : у 5-ти частинах. - Дніпропетровськ : ТОВ "Інновація", 2013. - Ч. 1. - С. 70-73.
2. Карабаев Е. Центральная Азия: история региона / Е. Карабаев, Ю. Подкуйко // Эпоха господства традиционных обществ (с древнейших времен до второй половины XIX в.) : краткий курс лекций. - Бишкек : Изд-во КРСУ, 2004. - Ч. 1. - С. 9.
3. Павлов Е. В. Политическая система переходного общества в условиях глобализации (на материалах государств Центральной Азии) : автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. полит. наук / Е. В. Павлов. - Бишкек : Изд-во КРСУ, 2008. - С. 10-11.
4. Правовые аспекты управления границами в Центральной Азии. - Бишкек : Академия ОБСЕ в Бишкеке, 2006.
5. Выступление министра по делам вакуров Сирии Мухамеда Хатыба // Религиозные деятели за спасение священного дара жизни от ядерной катастрофы : материалы Меж-

дународной конференции (Москва, 10-14 мая, 1982 г.). - М., 1982.

6. Усубалиев Е. Проблемы территориального урегулирования и распределения водно-энергетических ресурсов в Центральной Азии / Е. Усубалиев, Э. Усубалиев // Центральная Азия и Кавказ. - 2002. - № 1 (19). - С. 74-81.

7. Зимонин В. П. ШОС и евроазиатское измерение безопасности / В. П. Зимонин // Шанхайская организация сотрудничества. К новым рубежам развития. - М., 2008. - С. 197-199.

8. Ким Мин Чул. Формирование региональной безопасности в постсоветской Центральной Азии : дисс. ... канд. полит. наук : 23.00.04 / Ким Мин Чул. - Бишкек, 2009. - С. 80-111; Войдут ли миротворческие силы ОДКБ в Кыргызстан? // Слово Кыргызстаны. - 2010. - 16 июня. - С. 5.

9. Маслов В. И. Региональная безопасность. История и проблемы новых независимых государств Центральной Азии / В. И. Маслов. - Москва-Бишкек, 2000. - С. 79.

10. Кожокин Е. М. Россия кровно заинтересована в стабильности в Центральноазиатском регионе / Е. М. Кожокин / Аналитическое обозрение. - Астана, 2002. - № 2. - С. 3-4; Омуралиева Н. Центральная Азия: новые реалии геополитики / Н. Омуралиева // Этнический мир. - 2002. - № 1 - С. 15.

11. Иманалиев М. Центральная Азия в ШОС / М. Иманалиев // Сборник статей о Центральной Азии. - Бишкек, 2008. - С. 73.

12. Лаумулин М. Т. Стратегия ЕС в Центральной Азии: геополитика и безопасность / М. Т. Лаумулин // Европейский диалог. - Алматы, 2002. - № 3. - С. 17-18.

13. Актамалиева А. М. Трансатлантическое партнерство по вопросам безопасности в Центральной Азии : дисс. ... канд. полит. наук : 23.00.04 / Актамалиева Айнура Майрамбекова. - Бишкек, 2011. - 169 с.

14. Морозов Ю. Россия, Запад и страны ШОС в энергетических проектах Центральной Евразии / Ю. Морозов // Центральная Азия и Кавказ. - 2008. - № 5 (59). - С. 87.

15. Дорофеев Д. В. Зовнішньополітична стратегія США в регіоні Центральної Азії : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : спец. 23.00.04 "Політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку" / Денис Володимирович Дорофеев. - К., 2007. - 20 с.

16. Хантингтон С. Третья волна. Демократизация в конце XX века / С. Хантингтон. - М., 2003. - С. 26.

17. Маслов В. И. Региональная безопасность: история и проблемы новых независимых государств Центральной Азии : дисс. ... канд. полит. наук : 23.00.04 / Маслов Вячеслав Иосифович. - Бишкек, 2001 - С. 198-199.

Левик Богдан,

кандидат исторических наук, ведущий научный сотрудник

Национального университета «Львовская политехника», г. Львов

ГЕОПОЛИТИКА НОВЫХ НЕЗАВИСИМЫХ ГОСУДАРСТВ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ В ПОСТСОВЕТСКИЙ ПЕРИОД

В статье рассмотрены условия образования региональной системы безопасности в Центральной Азии в постсоветский период. Акцентировано внимание на выходе на геополитический простор центральноазиатского региона новых политических игроков первого эшелона - США, ЕС, КНР, а также второго эшелона - Турции, Ирана, Индии, Пакистана и других. Проанализирована роль перенаселенных стран в процессе обеспечения политической и экономической стабильности. Исследованы существующие региональные угрозы глобального характера, описаны их особенности для каждой страны Центральной Азии. Сделаны выводы о том, что страны центральноазиатского региона не могут самостоятельно сопротивляться современным геополитическим вызовам.

Ключевые слова: Центральная Азия; Центральноазиатский регион; новые независимые государства; региональные угрозы; геополитический выбор.

Levyk Bogdan,

Candidate of Historical Sciences, Leading Researcher, Lviv Polytechnic National University, Lviv

GEOPOLITICS OF NEW INDEPENDENT STATES OF CENTRAL ASIA IN POST-SOVIET PERIOD

The conditions for development of a regional system of national security in Central Asia in the post-Soviet period are reviewed in a new geopolitical context. The emergence in the region of new political actors of the first echelon - the USA, the European Union and the People's Republic of China as well as the second echelon - Turkey, the Islamic republic of Iran, India and Pakistan is emphasized. The role of the above countries in ensuring political and economic security is traced. The regional integration situation is analyzed. Available regional threats, some of them of global nature, are looked into, their characteristic features described for each New Independent State. Interstate conflicts and their resolution potentiality in the current situation are investigated. The unity of the region in combatting international terrorism and extremism is pointed out. Regional threats which endanger the West are identified. Special attention is given to politicization of Islam, radical fundamentalism and their belligerent manifestations which took place in Central Asia. The membership of Central Asian countries in such security-focused interstate organizations as the Collective Security Treaty Organization and the Shanghai Cooperation Organization as well as relations with the UN and the NATO are laid stress on. A great military and technical dependence of the armed forces of Central Asian countries on the Russian factor is pointed out. Some facts of the geopolitical confrontation between Russia, the EU, the USA and China are referred to. Conclusions are drawn as to incapability of countries of the Central Asian region to stand up to current geopolitical challenges on their own and the lack of a regional security system. The necessity of multi-vector foreign policy as a form of guarantee against external aggression is brought into focus.

Keywords: *Central Asia, Central Asian region, New Independent States, regional threats, geopolitical choice.*

REFERENCES

1. Takizhbayeva N. (2013), Central Asia: approaches to the definition of the region, Actual problems of Social and Human Sciences: Third National Scientific Conference with international participation (Dnipropetrovsk, December 24, 2013) in 5 parts, Dnipropetrovsk, Part 1, pp. 70-73 (rus).
2. Karabayev E., Podkuyko Yu. (2004), Central Asia: regional history, Era of domination of traditional societies (from ancient times until the second half of XIX century.): A short course of lectures, Bishkek, Part 1, p. 9 (rus).
3. Pavlov E. V. (2008), Political system of a transitional society in the context of globalization (on materials of the Central Asian states), Abstract of thesis for the degree of candidate of Political Science, Bishkek, pp. 10-11 (rus).
4. Legal aspects of border management in Central Asia (2006), the OSCE Academy in Bishkek, Bishkek (rus).
5. Speech by Minister for Vakurov of Syria Muhammad Khatyb (1982), Religious Workers for Saving the Sacred Gift of Life from Nuclear Catastrophe: Proceedings of the International Conference (Moscow, May 10-14, 1982), Moscow (rus).
6. Usubaliyev Ye., Usubaliyev E. (2002), Problems territorial settlement and distribution of water and energy resources in Central Asia, Central Asia and the Caucasus, № 1 (19), pp. 74-81 (rus).
7. Zimonin V. P. (2008), SCO and Euro-Asian security dimension, Shanghai Cooperation Organization. To the new frontiers of development, Moscow, pp. 197-199 (rus).
8. Kim Min Chul (2009), Formation of regional security in the post-Soviet Central Asia, Thesis for the degree of candidate of Political Science after specialty 23.00.04, Bishkek, pp. 80-111 (rus); Will include whether CSTO peacekeeping force in Kyrgyzstan? (2010), Slovo Kyrgyzstana [Word of Kyrgyzstan], June 16, p. 5 (rus).
9. Maslov V. I. (2000), Regional Security. History and Issues of the newly independent states of Central Asia, Moscow-Bishkek, p. 79 (rus).
10. Kozhokin Ye. M. (2002), Russia is vitally interested in stability in Central Asia, Analiticheskoye obozreniye [Analytical review], Astana, № 2, pp. 3-4 (rus); Omuraliyeva N. (2002), Central Asia: New Realities of geopolitics, Ethnic world, № 1, p. 15 (rus).
11. Imanaliyev M. (2008), Central Asia in the SCO, Collection of articles about Central Asia, Bishkek, p. 73 (rus).
12. Laumulin M. T. (2002), EU Strategy in Central Asia: Geopolitics and Security, European Dialogue, Almaty, № 3, pp. 17-18 (rus).
13. Aktamaliyeva A. M. (2011), The transatlantic partnership on security issues in Central Asia, Thesis for the degree of candidate of Political Science after specialty 23.00.04, Bishkek, 169 p. (rus).
14. Morozov Yu. (2008), Russia, the West and the countries of the SCO in energy projects in Central Eurasia, Central Asia and the Caucasus, № 5 (59), p. 87 (rus).
15. Dorofeev D. V. (2007), U.S. foreign policy strategy in Central Asia: Abstract of thesis for the degree of candidate of politic sciences in specialty 23.00.04 "Political problems of international systems and global development", Kyiv, 20 p. (rus).
16. Huntington S. P. (1991), The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century, University of Oklahoma Press (engl)
17. Maslov V. I. (2001), Regional security: history and problems of the newly independent states of Central Asia: thesis for the degree of candidate of politic sciences in specialty 23.00.04 "Political problems of international systems and global development", Bishkek, p. 198-199 (rus).

© Левик Богдан,

Надійшла до редакції 11.03.2014